

ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЧЕСТІ В ПАРАДИГМІ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена дослідженню соціально-педагогічних можливостей честі в парадигмі постнекласичної філософії освіти. З'ясовано функції та значущі аспекти прояву даного почуття.

In this article investigates social and pedagogical possibilities of honour in paradigm of after nonclassical philosophy of education. It represents the main functions and aspects of display of this sense.

Зміни в світоглядних уявленнях та ціннісних орієнтаціях сучасної людини обумовлюють необхідність осягнення феномена честі в тематичному полі філософії освіти. Сучасні дослідження проблем філософії освіти, висвітлені у наукових працях І.Добронравової, С.Кримського, В.Лутая, В.Кізіми, В.Кременя, М.Култаєвої, І.Предборської та ін. засвідчують: потрібен новий погляд на людину і систему її виховання, яка б сприяла розвитку індивідуальних здібностей; формувала б в особистості орієнтації на добро, справедливість, достоїнство, честь, готувала її до життя. Науковці наголошують на тому, що необхідно створити нову концепцію освіти, яка б відповідала загальноцивілізаційним тенденціям, забезпечила інтеграцію України у світовий освітній простір, мала за орієнтир людину як об'єкт і суб'єкт освітньої діяльності [3].

Серед наукових досліджень з філософії освіти існує концепція, яка акцентує увагу на тому, що оптимальне і перспективне реформування освіти в Україні можливе через зіставлення традиційних (класичної і некласичної) та нових (постнекласичних) методологій пізнання і діяльності, що розвинулися протягом останніх років [5]. Такий підхід видається нам досить переконливим, адже людиновимірні тенденції в розвитку сучасної освіти набувають особливої актуальності для України, де тривалий час знецінювалась роль окремої особистості. Створення нової концепції освіти для нових екзистенційних умов і антропологічних орієнтирів суспільства потребує перегляду і переосмислення методологічних засад освіти.

Відразу зазначимо, що представники класичної парадигми філософії освіти виводять знання про людину із загального, світоглядно-філософського уявлення про світ. Розглядаючи людину як частину цього світу, вторинну і цілком залежну від нього, акцентується увага на об'єкт вивчення.

На противагу, некласичний підхід розглядає людину як таку, що здатна поставити себе в центр ситуації або усього світоладу. Первинним розглядається не світ, а саме людина. Нескінченним визнається не стільки фізичне буття і речі, скільки внутрішній світ людини – акцент ставиться на суб'єкт навчання. В такому випадку учень сприймає світ як незавершений і хаотичний, а самого себе як такого, що не досягає власної цілісності.

У вітчизняних наукових розвідках досліджуються характерні властивості постнекласичної освіти. Нові уявлення про освіту і постнекласичну людину виходять з позицій обґрунтування динамічної суб'єкт-об'єктної цілісності, у якій втрачається непримиренна альтернативність “класичного – некласичного”, “природничо-наукового – гуманітарного”. Проголошується повернення до засад освітянської універсальності при умові збереження індивідуальності людини. Як слушно зауважує В.Кізіма, “Не світ і не людина існують самі по собі, а їх цілісність, яка і повинна бути і стає сьогодні головним об'єктом уваги. У межах цієї цілісності, – і це принципово, – абсолютний поділ на об'єкти і суб'єкти втрачає свій сенс” [5: 22].

Слід зауважити, що в сучасному науковому дискурсі виховання ідея суб'єкт-об'єктної цілісності, єдності людини і світу досить чітко простежується. Виховання визначається як

процес розвитку особистісної картини світу людини, становлення характеру, самоактуалізація, самостворення, саморозвиток. При цьому саморозвиток людини розглядається як умова подальшого взаєморозвитку людини і суспільства.

Як відомо, радянська система виховання (класична парадигма освіти) зосереджувалася на підпорядковуванні індивіда, його безумовному прийнятті цінностей і норм суспільства, залежності від суспільної думки. Саме факт “злиття” з колективом, тотожність з іншими, сприйняття індивіда як невід’ємної частки цілого – визначало честь особистості. Некласична парадигма освіти акцентує увагу на вихованні індивідуальної, екзистенційної, особистісної честі. Така честь є цінністю особистості, вона визначається як чесність індивіда із самим собою, як внутрішня цілісність, як шлях до себе. Однак у такому розумінні честі загальноприйняті норми поведінки не мають для особистості принципового значення. Честь, як і всі інші почуття видається як суто індивідуальне переживання, часто не співпадаюче із суспільною мораллю.

Логіка розвитку досліджень з питань постнекласичної парадигми філософії освіти засвідчує односторонність уявлень про честь особистості у зазначених вище концепціях виховання. Вона вимагає нового погляду на феномен честі як на принцип увідповіднення особистості до соціокультурної цілісності, в якій існує.

Останнє покладено нами в основу дослідницького задуму щодо визначення соціально-педагогічних можливостей честі, з’ясування функцій і значущих аспектів прояву даного почуття в парадигмі постнекласичної філософії освіти.

Зазначаючи, що честь за своєю сутністю є духовним утворенням, котре визначає ціннісно-значущі смисли людського буття, у своєму дослідженні ми спираємося на думку К.Дяченко про те, що “честь постає життєтворчим орієнтиром для нашої сучасності, який окреслює шляхи самовизначення людини і засоби її самотворення” [4: 36].

У сучасних філософських словниках поняття “честь” витлумачено через два основних значення:

1) визнання, яке оточуючі добровільно виявляють людині як носію здійснених у ній і нею самою індивідуальних цінностей. У такому значенні честь називають корпоративною – це репутація, авторитет, які особистість заслуговує своєю діяльністю, а також визнання її цінності в колективі;

2) ставлення людини до себе як до особистості, почуття гідності. Громадська, станова, професійна і т. ін. гідність людини. Це індивідуальна, екзистенційна, особистісна честь, що характеризується самоповагою, усвідомленням людиною своєї цінності і значущості як носія суспільної моралі [9; 10].

Не важко помітити, що у другому визначенні поняття “честь” і поняття “гідність” тотожні, і це є достатньо типовим для етико-філософського розуміння даних категорій. Однак з точки зору психолого-педагогічного знання, почуття честі і почуття гідності мають різне смислове навантаження. Якщо почуття гідності – це особливе моральне ставлення людини до себе, що перш за все виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми, то почуття честі – це особливе моральне ставлення до інших людей, до оточуючого світу. Це почуття є проявом усвідомлення особистістю своєї гідності, прагненням практично утверджувати моральні цінності. Отже, почуття честі насамперед визначається добродійною сутністю особистості.

З проблемою честі безпосередньо пов’язана проблема формування неповторної індивідуальності. Для її вирішення продуктивною вважається сучасна концепція індивідуальності та свободи особистості. На думку Б.Маркова, середовищем індивідуальності є незалежність і свобода, визнання та повага інших людей, гра яких реалізується в інститутах власності, права, комунікації [8]. Як бачимо, людина стає індивідуальністю за умови її незалежності від тиску вітальних і соціальних детермінацій; реалізує себе через засвоєння культурних форм спілкування; її унікальність повинна бути визнана комунікативною спільнотою. Неповторні особистісні переживання виражаються інтерсуб’єктивними засобами, а індивідуальні думки та почуття повинні визнаватися іншими людьми.

Свобода індивіда передбачає незалежність від будь-якого тиску, що пригнічує саморозвиток особистості і ґрунтується на моральній самосвідомості. Отже, постає проблема розвитку моральної самосвідомості, одним із структурантів якої є почуття честі. Зауважимо, що у співвідношенні раціональних та емоційних структур свідомості сфера почуттів не завжди підкоряється розуму. “Між тим існують досить ефективні психічні почуття, такі як почуття страху, сорому, провини, честі, які достатньо сильні для того, щоб протидіяти напору вітальності” [8: 156]. Сучасна педагогіка використовує дискурсивні форми виховання, але дієвість раціонального міркування засновується на психологічних операціях витіснення та заміщення (по-перше, витіснення вітальних емоцій і підстановка на їх місце найвищих переживань, і, по-друге, заміщення уже в рамках мови і механізму метафори щоденних почуттєвих значень слів іншими значеннями, що символізують ідеї).

Для того щоб контролювати свої дії та поведінку інколи зовсім не потрібно включати апарат раціонального мислення. Наприклад, діти у дошкільному і молодшому шкільному віці контролюють свою поведінку на основі почуття страху перед значущими дорослими. Енергія страху може використовуватися для перетворення афектів відповідно до суспільних норм, жити і підтримувати цінності, тож і без прямої загрози покарання дитина в силу накладеного табу може відмовитися від безпосереднього задоволення бажання.

Згідно з цією концепцією, почуття честі найбільш наближене до почуття сорому. У середньовічному суспільстві за допомогою даних почуттів регулювалася та контролювалася поведінка, оскільки вони засновані на значно ширшому ступені далекоглядності й ощадливості, ніж це має місце в спонтанному почутті страху. Отже, це дає підстави вважати, що честь – доволі сильне психічне почуття, яке є формою раціоналізації почуттєвості, що здатна зупинити афективну поведінку; честь спрямована на формування суспільної думки, виконує функції регулювання соціальної поведінки.

Якщо атрибути людяності (праця, соціум, свідомість) причетні до освоєння безодні зовнішніх стихій, то уособлення людини торкається вже засвоєння безодні її внутрішнього світу. У зв'язку з цим С.Кримський зазначає: “Модусами цього уособлення, які характеризують самотворення людини, виступає етична рефлексія і функції сорому, що її охороняють, трансценденція і її здатність формувати “безкінечну персону” та меонічна свобода як символ самої безодні, що репрезентує тайну людської екзистенції” [6: 46].

Принциповою і аргументованою видається думка І.Булах, яка вважає почуття сорому джерелом морального самоусвідомлення особистості, оскільки воно первісно актуалізує в особистості нормативно-ціннісний стан – внутрішню ситуацію зустрічі з “іншим Я”. “Інший” стає енергетичним витоком цього почуття. Погляд “іншого Я” зливається з власним “Я” і водночас засуджує власні негативні вчинки. Отже, трансформація нормативно-ціннісної точки зору “іншого Я” на самого себе виступає психологічною передумовою почуття сорому. Щоб став можливим моральний спосіб саморегуляції поведінки, особистість повинна оволодіти вмінням осмислено переживати свої негативні вчинки. Безперечно, що не емоційне, а осмислене переживання “сигналізує”, що такі вчинки принижують його гідність, пригнічують нормативне “Я”. Дослідниця наголошує, що “саме на рівні переживання сорому особистість починає осягати й інші форми моральної самосвідомості – честь і гідність” [2: 18-19].

Почуття честі і почуття сорому виходять із середини людини: в такому випадку голос совісті залишається двійником індивіда, що засуджує не тільки проступки, але й спонукання до них. Тобто це не тільки конфлікт “внутрішнього” і “зовнішнього”, а “стан свідомості, що характеризується напруженим відношенням між “Я” та “над-Я”” [8: 159]. Отже, дані почуття складають основу самоконтролю та самодисципліни, які, в свою чергу, трансформуються із засобу збереження суспільства і його законів у засіб самозбереження і самоствердження особистості, як повноправного представника суспільства або соціальної групи.

Почуття честі пов'язане з раціоналізацією життя та диференціацією індивідуальної свідомості, яка своїм розвинутим апаратом “над-Я”, “Я” і “Воно” здатне виконувати дві суттєві функції: 1) максимальної раціоналізації поведінки, виключення афективних дій та

планування вчинків, що враховують складні взаємовідносини з іншими людьми; 2) самодисципліни та самонагляду, що є структуруючим елементом нових тенденцій філософії освіти, які забезпечуються упорядкованим внутрішнім “Я”, складовою частиною якого є почуття честі. Честь людини як соціальний феномен виконує консолідуючу функцію між індивідом і соціумом, здійснює управління зовнішньою сферою (вчинками у взаємовідносинах з іншими – раціоналізація) та управління внутрішнім світом людини, її спонуканнями, мотивами. Цими двома функціями честь постає засобом адаптації людини до умов, норм, законів навколишнього світу, що має велике значення у контексті сучасних розробок філософії освіти.

Іншою актуальною проблемою нової системи освіти, в якій виявляються соціально-педагогічні можливості честі, є зняття тиску з почуттєвої сфери індивіда, що призводить до дисгармонії психологічної структури людини, до розриву між мисленням і почуттями. Спостережено, що традиційна система виховання спрямована на розвиток інтелекту, а не почуттів. Між тим, представники філософської антропології зафіксували: фундаментом цивілізації є не тільки розум, а в більшій мірі почуття, які стали дефіцитом для сучасної людини. Зниження почуттєвої енергії, за К. Юнгом, – справжня трагедія; людство розтратило скарб, що віками культивувався нашими предками у формі духовного досвіду переживань та пристрастей [12]. Втрачаються особистісні зв'язки та почуття, які закріплювали людей в традиційному суспільстві.

Нестача почуттєвості є примітною рисою духовної кризи сучасного суспільства, і стає темою аналізу сучасної філософії освіти. У наукових дослідженнях Р.Орстейна, В.Смірнова та ін. наголошується на необхідності розвитку почуттєвої сфери людини, що веде до розвитку її світовідчуття і самосвідомості і є одним із шляхів духовної реабілітації суспільства. Почуття людини є збудниками та показниками реальності людського мислення. Отже, в системі освіти неприпустимий розрив між вихованням інтелекту та розвитком почуттєвої сфери. Цей процес повинен бути комплексним і неподільним: виховання світорозуміння, світовідчуття є поштовхом до розвинення самосвідомості та саморозвитку. Як ми вже зазначали, акцент повинен робитися на вихованні найвищих духовних, моральних почуттів, перш за все – на почуття честі. Почуття честі, як одне з регулюючих моральних почуттів виступає гармонуючим елементом психолого-фізіологічного стану людини.

В умовах сучасної трансформації суспільства велике значення має факт розкріпачення почуттєвої сфери людини (як варіант адаптації Нової людини в Новому світі) та культивування психологічно сильних моральних почуттів, честі зокрема, які є формами самоконтролю, самосвідомості, як основи самонавчання та самовиховання індивіда. Нова парадигма філософії педагогіки, що була започаткована ще в кінці XIX століття (Дж., Ев. Дьюї), характеризується саме виховуючою, а не пояснювально-ілюстративною моделлю навчання і ставить учня в центр навчально-виховного процесу. Її стратегією є забезпечення умов учневі – навчитися мистецтву жити. Головною метою його навчання є самопідготовка до того, яким бути, яким себе самостворити, як жити, щоб гармонійно інтегруватися у співжитті зі своїм та іншими поколіннями XXI століття. Нові орієнтації призводять до змін у самому педагогічному процесі: він стає творчим, оскільки акцент переноситься на самостійну роботу учня як його суб'єкта; навчання і виховання перетворюється на “самонавчання” і “самовиховання”. Система контролю та оцінки результатів навчальної діяльності все більше включає елементи самоконтролю і самооцінки, що неможливе без розвинутої моральної самосвідомості індивіда, важливішою складовою якої є почуття честі.

Установлено, що зміст і рівень розвитку самоосвіти і самовиховання визначається навичками діалектичного мислення, ціннісними орієнтаціями, здібностями, характером, темпераментом, самооцінками, формальними і неформальними комунікаціями, духовною зрілістю кожної людини. Як форма самореалізації в світі, прагнення до самоосвіти і самовиховання є невід'ємною властивістю будь-якої особистості, котра оцінює свої власні якості, прагне привести ці якості у відповідність зі своїми життєвими потребами та інтересами. Діалектичний взаємозв'язок виховання і самовиховання полягає у тому, що при

достатньо розвиненій самосвідомості особистості виховання із об'єкта зовнішнього діяння перетворюється в самовиховання. Отже, честь, як феномен людського буття постає фундаментом індивідуальної самосвідомості, сприяє розвитку сфери самоконтролю, є усвідомленою потребою в саморозвитку, самовихованні, самореалізації, і тим самим є одним із шляхів реалізації нових завдань та перспектив філософії освіти. За таких умов честь перетворюється на принцип універсальної відповідальності людини за себе, перед собою і перед людством (К.Апель, Ю.Габермас, Г.Ленк), котре постає у вигляді трансцендентальної ідеальної комунікативної спільноти, учасники якої мають рівні права та претензії, де людина є відповідальним суб'єктом, її вчинки визначаються насамперед моральними імперативами, що в свою чергу визначаються інтересами виживання людства [1; 7].

Розглядаючи феномен честі в тематичному полі освіти, доцільно брати до уваги як традиційні його вияви, так і інноваційні, навіяні проблемами глобалізації сучасного суспільства. У зв'язку з цим зазначимо такі актуальні аспекти честі, як професійна честь, громадянська честь та честь особистісна.

У професійній сфері честь є мірою відповідальності за наслідки своєї праці перед спільнотою (А.Срмоленко, Г.Ленк); сфера професійної честі передбачає питання індивідуальної самореалізації і діяльності особистості в межах моральних норм. Г.Ленк підкреслює: “стає актуальною проблема моральної відповідальності професії в цілому, за спільне благо чи за безпеку здоров'я та благополуччя спільноти або суспільства” [7: 129].

Для вирішення сучасних проблем державотворення є вельми важливим факт формування національної свідомості громадянина, почуття національної та громадянської честі. Свого часу ще Платон, окресливши основну ідею виховання як шлях до добродійності, наполягав на тому, що виховання повинно сприяти розвитку у людини пристрасного бажання стати досконалим громадянином, який спроможний справедливо підкорятися чи відповідально панувати. Про значущість відповідальної особистості у державотворчих процесах писав В.Франкл, визначаючи принципи автентичного буття світової спільноти: “істинна спільнота – це суспільство відповідальних особистостей, натопв – це просто безліч знеособлених істот” [11: 200-201]. Отже, формування відповідальної особистості у значенні відповідального громадянина, спеціаліста та ін., буття якої розгортається в умовах динаміки сучасного життя, постає завданням сучасної системи освіти.

Як відомо, особистість людини визначається її ставленням до предметного і соціального середовища, до праці, до самої себе. По відношенню до природи вона може бути бережливою, до людини – чуйною, до колективу – відповідальною, до своєї країни – патріотом. Це означає, що особистість постає носієм суспільної моралі, саме мораль виступає регулятором її поведінки і діяльності. Проте наявність тих чи інших моральних почуттів ще не повною мірою характеризує людину як особистість. Моральні почуття стають своєрідними центрами її внутрішнього світу, навколо яких розміщуються інші. Вирішення проблеми особистісної честі, що постає універсальним імперативом особистості і є мірою відповідальності людини перед суспільством за своє буття, потрібно освіті в тій мірі, в якій сама освіта являє собою не просто навчання, розширення розумового кругозору, але є системою удосконалення, духовного зростання людини.

Треба також пам'ятати, що людина складена із протиріч, і саме в протиріччях ми шукаємо головні риси її особистості: вона одночасно і шляхетна і безчесна; моральна і аморальна; хоробра і боягузлива – тому приречена на щоденну боротьбу із собою. Кожен день для особистості – це проблема вибору за дійсно моральне в собі; удосконалюючи себе, особистість покращує реальність власного буття і впливає на буття інших. Суддею такої внутрішньої боротьби, регулюючим елементом самосвідомості, усвідомленою потребою в саморозвитку, в самовихованні, в самореалізації та засобом адаптації людини у новому світі повинне стати розвинене почуття честі.

Як уже зазначалося, сучасний процес цивілізаційної трансформації актуалізує питання єдності й цілісності людини і світу та корелюючих феноменів людського буття, зокрема

честі. Честь є стрижнем, головною формою моральної самосвідомості окремої особистості та основою морального світогляду суспільства, що часто визначає хід історії людства.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що в сучасному постнекласичному дискурсі честь постає життєтворчим орієнтиром, принципом увідповіднення особистості до соціокультурної цілісності, в якій вона існує. Це не просто відповідність до вимог тієї чи іншої спільноти, корпорації, а постійне стимулювання внутрішньої цілісності і, обов'язково, увідповіднення цілісності світу.

Честь окреслює шляхи самовизначення людини і засоби її самотворення. Ці процеси зумовлюються впливом різноманітних аспектів честі: професійної, громадянської, особистісної. При цьому особистісна честь є стрижневою формою, котра містить смислове навантаження “честі людини взагалі”, яка і демонструє її принципову моральну цінність, а також нормативно-ціннісне ставлення до інших людей, до оточуючого світу. Отже, стає зрозумілим, якої значущості набуває феномен честі для подолання кризових явищ у нашому суспільстві, для реалізації нових завдань філософії освіти. Подальші дослідження інтерпретаційних можливостей честі у рамках сучасного філософсько-педагогічного дискурсу ми вважаємо особливо актуальними у контексті стратегій національного відродження та духовного оновлення в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апель К.-О. Трансформация философии / Пер. с нем. – М.: Логос, 2001. – 344 с.
2. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: Автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07/ НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2004. – 42с.
3. Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. – 2003. – № 2, 3.
4. Дяченко К.А. Феномен честі як складова освітнього процесу // Гуманізація вищої освіти: філософські виміри. – Суми: СумДУ, 2003. – С.35-36.
5. Кізіма В. Ідея та принципи постнекласичної освіти // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. – 2003. – № 2. – С.20-23.
6. Кримський С.Б. Уособлення як шлях самотворення людини // Філософсько-антропологічні читання. – Вип. 1. – К.: Інститут філософії НАН України, 1996. – С. 37-47.
7. Ленк Г. Моральні кодекси – поміж гарною видимістю і “тяжкою” повсякденною реальністю // Магістріум. Історико-філософські студії. – Вип І. – К., 1998. – С.127-136.
8. Марков Б.В. Философская антропология. Очерки истории и теории – С-Пб.: Лань, 1997. – 384 с.
9. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
10. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
11. Франкл В. Человек в поисках смысла / Пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1990. – 366 с.
12. Юнг К.Г. Архетип и символ / Пер. с англ. и нем. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.

УДК 37.032

В.М. Бордюк

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОЇ СИСТЕМИ СТАРШОКЛАСНИКІВ (ЖИТТЄТВОРЧИЙ АСПЕКТ)

У статті, на основі провідних наукових підходів до аналізу життєтворчості, висвітлюються завдання педагогіки “мистецтва жити”. Автором піднято проблему формування системи життєтворчих цінностей старшокласників.

In the article on the basis of leading scientific approaches to the analysis of vital creation the tasks of pedagogic of “art are lighted to live”. By an author heaved up the problem of forming of the system of vitally creative values of senior pupils.